ОИЛАВИЙ (МАИШИЙ) ЗЎРАВОНЛИК ПРОФИЛАКТИКАСИ: ҲИМОЯ ОРДЕРИ ВА ЖАВОБГАРЛИК ЧОРАЛАРИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

Курбанов Шерзод Мураткобилович
Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети катта ўқитувчиси,
ю.ф.ф.д. (PhD).

https://doi.org/10.5281/zenodo.24455711

Аннотация. *Мақолада Ўзбекистонда оилавий (маиший) зўравонлик профилактикасининг ҳуқуқий асослари ва амалиёти таҳлил қилинган. 2019 йилда қабул қилинган «Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонун, 2023 йил 11 апрелдаги қонун билан жорий этилган маъмурий ва жиноий жавобгарлик нормалари ҳамда 2024 йилда болаларни ҳимоя қилишга оид ислоҳотлар кўриб чиқилган.*

Расмий статистика асосида ҳимоя ордери ва яраштириш институтининг профилактик самарадорлиги баҳоланиб, такомиллаштириш бўйича таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: *оилавий зўравонлик, ҳимоя ордери, виктимологик профилактика, яраштириш, тазйиқ, жабрланувчи, тузатувчи дастур.*

Аннотация. *В статье анализируются правовые основы и практика профилактики семейного (бытового) насилия в Узбекистане: Закон 2019 года о защите женщин от притеснений и насилия, нормы административной и уголовной ответственности, введённые законом от 11 апреля 2023 года, а также реформы 2024 года по защите детей. Оценивается профилактическая эффективность охранного ордера и института примирения, выдвигаются предложения по их совершенствованию.*

Ключевые слова: *семейное насилие, охранный ордер, виктимологическая профилактика, примирение, коррекционная программа.*

Abstract. *The article analyses the legal framework and practice of preventing domestic violence in Uzbekistan: the 2019 law on protecting women from harassment and violence, the administrative and criminal liability introduced by the law of 11 April 2023, and the 2024 child-protection reforms. It assesses the preventive effect of protection orders and reconciliation and proposes improvements.*

Keywords: *domestic violence, protection order, victim-oriented prevention, reconciliation, perpetrator programmes.*

Кириш

Оилавий зўравонлик узоқ вақт «оиланинг ички иши» сифатида қабул қилиниб, давлат аралашуви доирасидан четда қолиб келган. Бунинг оқибатида кўплаб ҳолларда маиший низолар аста-секин жиддий жиноятлар – баданга оғир шикаст етказиш ва қасддан одам ўлдиришгача оғир оқибатларга олиб келади. Криминологик нуқтаи назардан оилавий зўравонлик такрорийлик ва аста-секин кескинлашиш билан тавсифланади ва айнан шу сабабли барвақт профилактика учун айниқса қулай объект ҳисобланади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда ушбу соҳада туб ислоҳотлар амалга оширилди. 2019 йилда қабул қилинган қонун зўравонликни тақиқлаган бўлса-да, жиноят ва маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларда тегишли нормаларнинг йўқлиги сабабли тўлиқ ишламаган эди [1]. 2023 йил 11 апрелда имзоланган қонун билан илк бор оилавий (маиший) зўравонлик учун жиноий жавобгарлик белгиланди [2].

Ушбу мақоланинг мақсади – жорий этилган ҳуқуқий воситаларнинг профилактик салоҳиятини амалиёт маълумотлари асосида баҳолаш ва уларни такомиллаштириш йўлларини кўрсатишдан иборат.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Оилавий зўравонликни тадқиқ қилишда ленор Уокернинг «зўравонлик доираси» концепцияси кенг тарқалган: унга кўра, зўравонлик туранглик босқичи, портлаш ва «асалли ой» босқичларидан иборат цикл тарзида такрорланади [3]. Ушбу циклни бузиш учун давлат аралашуви туранглик босқичидаёқ бошланиши лозим.

Халқаро ҳуқуқда асосий меъёрлар Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги Конвенция (CEDAW) ва унинг Қўмитаси тавсияларида, шунингдек, Европа Кенгашининг 2011 йилдаги Истанбул конвенциясида белгиланган [4; 5]. Истанбул конвенцияси давлатлардан шошилинч бартараф этиш аралашуви ва ҳимоя ордерлари механизмини, шунингдек, зўравонлик содир этган шахслар учун тузатувчи дастурларни жорий этишни талаб қилади. Хорижий тадқиқотларда жавобгарлик чорасининг одатийлиги каби фақат жазонинг қаттиқлиги эмас, балки муқаррарлиги ва тезкорлиги такрорий зўравонликни камайтиришда аҳамиятли экани таъкидланади.

Миллий адабиётларда ҳам 2019–2023 йиллардаги қонунчилик ислоҳотлари таркибий аҳамиятга эга бўлса-да, зўравонликни барқарор камайтириш изчил ҳуқуқни қўллаш, психологик ёрдам ва ижтимоий-иқтисодий реинтеграция орқалигина мумкинлиги қайд этилган [6].

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотда формал-ҳуқуқий, қиёсий-ҳуқуқий ва статистик усуллар қўлланилди. 2023–2025 йилларда расмий манбалар ва Олий Мажлис Сенати мажлисларида эълон қилинган ҳуқуқни қўллаш кўрсаткичлари таҳлил қилинди.

Таҳлил ва натижалар

1. Ҳуқуқий тизимнинг шаклланиши. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрдаги «Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎРҚ-561-сон Қонуни зўравонликнинг жисмоний, руҳий, жинсий ва иқтисодий шаклларини таърифлади ва ҳимоя ордери институтини жорий этди. Ҳимоя ордери – зўравонликдан жабрланган шахсга бериладиган ва зўравонлик содир этган шахсга нисбатан тақиқлар белгилайдиган ҳужжат бўлиб, унинг табиати соф профилактик воситадир.

2023 йил 11 апрелда имзоланган қонун билан Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга 59^2-модда (оилавий (маиший) зўравонлик) ва Жиноят кодексига 126^1-модда киритилди. Маъмурий модда базавий ҳисоблаш миқдорининг 20 бараваригача жарима ёки 15 суткагача маъмурий қамоқни, ЖК 126^1-моддаси эса оғирлаштирувчи ҳолатларда 12 йилгача озодликдан маҳрум қилишни назарда тутади [7]. Мазкур қонун билан иқтисодий ва психологик зўравонлик ҳам жавобгарлик доирасига киритилди, ҳимоя ордерининг амал қилиш муддати узайтирилиб, у бир йилгача берилиши мумкин бўлди [8; 1].

2024 йилда қабул қилинган тўлдиришлар билан МЖтК 59^2-моддаси ва ЖК 126^1-моддаси болага нисбатан оилавий зўравонлик учун жавобгарлик билан тўлдирилди; аввал ушбу нормалар асосан эр-хотин, собиқ эр-хотин ва умумий фарзанди бор шахслар орасидаги муносабатларни қамраб олган эди [9]. «Болаларни зўравонликнинг барча шаклларидан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонун билан зўравонликдан жабрланган болаларга ҳимоя ордери бериш тартиби ҳам жорий этилди [10].

2. Ҳуқуқни қўллаш амалиёти. Расмий маълумотлар нормалар фаол қўлланаётганини кўрсатади. 2024 йил маълумотларига кўра, МЖтК 59^2-моддаси бўйича 15 427 нафар жавобгарликка тортилган (улардан 9 210 нафарига жарима, 6 217 нафарига маъмурий қамоқ қўлланган), ЖК 126^1-моддаси бўйича эса 399 нафар судланган [7]. 2025 йилнинг биринчи ярмида 59^2-модда бўйича 4 952 нафар, 126^1-модда бўйича 231 нафар жавобгарликка тортилган [11].

Ушбу рақамлар икки жиҳатни кўрсатади. Биринчидан, ишларнинг мутлақ кўпчилиги маъмурий тартибда кўрилмоқда, яъни тизим зўравонликнинг дастлабки босқичида аралашишга мослашмоқда – бу профилактика нуқтаи назаридан ижобий ҳол.

Иккинчидан, маъмурий жазонинг асосий шакли – жарима бўлиб, у кўпинча оиланинг умумий бюджетидан тўланади ва билвосита жабрланувчига ҳам таъсир қилади.

Бу еса жарима ва қамоқдан ташқари тузатувчи чораларни ривожлантириш заруратини кўрсатади.

3. Яраштириш институти муаммоси. Олий Мажлис Сенатида тақдим этилган маълумотларга кўра, 2023 йилдан 2024 йил май ойигача қайд этилган 894 та оилавий зўравонлик жиноятидан 506 таси (55,6 фоиз) тарафларнинг ярашганлиги сабабли тугатилган, фақат 388 таси (44,4 фоиз) бўйича суд ҳукми чиқарилган [9].

Яраштириш умуман тикланувчи одил судловнинг илғор институти ҳисобланади. Бироқ оилавий зўравонликда тарафлар тенг ҳолатда эмас: жабрланувчи кўпинча иқтисодий қарамлик, қариндошлар босими ва жамоатчилик фикри таъсирида ярашишга розилик беради. Бундай шароитда яраштириш зўравонлик сабабларини бартараф этмай, уни фақат вақтинча «тинчитади» ва зўравонликнинг такрорланиш хавфини сақлаб қолади. Сенат қўмитаси раисининг таъкидлашича, сўнгги йиллардаги тараққиётга қарамасдан, оилавий зўравонликдан ҳимоя қилишда муаммолар сақланиб қолмоқда [9].

4. Ҳимоя ордерининг профилактик салоҳияти. Ҳимоя ордери – жиноятдан олдинги босқичда қўлланадиган ва жабрланувчининг хавфсизлигини бевосита таъминлайдиган восита. Унинг самарадорлиги уч шартга боғлиқ: берилиш тезкорлиги, ижроси устидан доимий назорат ва бузилиши учун аниқ жавобгарлик. Амалиётда ордер шартлари бажарилишини назорат қилиш кўпинча профилактика инспекторининг шахсий ташаббусига боғлиқ бўлиб қолмоқда, жабрланувчининг хавф даражасини баҳолашнинг ягона методикаси эса кенг қўлланилмайди.

5. Аниқланган муаммолар. Таҳлил натижасида қуйидагилар ажратилди:

1. Яраштириш асосида ишларни тугатиш улушининг юқорилиги ва ярашувдан кейинги назорат механизмининг йўқлиги.
2. Хавф даражасини баҳолашнинг (risk assessment) ягона стандартлаштирилган воситаси мавжуд эмаслиги.
3. Зўравонлик содир этган шахслар учун мажбурий тузатувчи (психокоррекцион) дастурларнинг тизимли тарзда йўлга қўйилмаганлиги.
4. Жабрланувчилар учун вақтинча баспанаҳ ва иқтисодий мустақилликка кўмаклашиш имкониятларининг чекланганлиги.

Хулоса ва таклифлар

Ўзбекистонда оилавий зўравонликка қарши ҳуқуқий тизим 2019–2024 йилларда тубдан шаклланди. Эндиликда асосий вазифа – жазолашдан зўравонликнинг такрорланишини олдини олишга ўтиш. Шу мақсадда қуйидагилар таклиф этилади:

1. Оилавий зўравонлик ишларида ярашишга фақат жабрланувчи билан психологнинг алоҳида суҳбатидан ва хавф даражаси баҳолангандан кейин йўл қўйиш тартибини жорий этиш.

2. Ярашув асосида жавобгарликдан озод қилинган шахс учун тузатувчи дастурдан ўтиш мажбуриятини белгилаш ва олти ой давомида профилактик назоратни таъминлаш.

3. Ички ишлар органлари учун оилавий зўравонлик хавфини баҳолашнинг ягона саволномасини тасдиқлаш ва уни ҳимоя ордери бериш жараёнига интеграция қилиш.

4. Ҳимоя ордерларининг ягона электрон реестрини юритиб, унга профилактика инспектори, суд ва ижтимоий хизматларнинг киришини таъминлаш.

5. Ордер шартларини такроран бузган шахсларга нисбатан жавобгарлик чораларини кучайтириш ва жаримадан ташқари мажбурий жамоат ишлари каби альтернатив жазоларни кенгроқ қўллаш.

6. Маҳалла даражасида зўравонликдан жабрланганларга психологик, ҳуқуқий ва ижтимоий ёрдам кўрсатишнинг аноним алоқа каналларини кенгайтириш.

Ушбу таклифларнинг амалга оширилиши оилавий зўравонлик циклини барвақт бузиш, оғир жиноятларнинг олдини олиш ва оила институтини ҳақиқий мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Bekmurzaev N. Uzbekistan adopts groundbreaking law to protect women and children from domestic and sexual violence // Global Voices, 28.04.2023. – https://globalvoices.org/2023/04/28/uzbekistan-adopts-groundbreaking-law-to-protect-women-and-children-from-domestic-and-sexual-violence/.
2. Kazakhstan and Uzbekistan: New Domestic Violence Laws and the Protection of Children // The Diplomat, 2024. – https://magazine.thediplomat.com/2024-11/kazakhstan-and-uzbekistan-new-domestic-violence-laws-and-the-protection-of-children.
3. Walker L.E. The Battered Woman. – New York: Harper & Row, 1979.
4. Аёлларга нисбатан камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги Конвенция (CEDAW), 1979.
5. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (CETS No. 210). – Istanbul, 11.05.2011.
6. Legal Mechanisms for Combating Violence Against Women and Pathways to Their Socioeconomic Reintegration: The Experience of Uzbekistan // Law Journal. – 2026. – Vol. 4(1). – P. 71–87. – https://lj.sdu.edu.kz/index.php/lj/article/view/78.
7. Domestic violence statistics // Gazeta.uz, 26.11.2024. – https://gazeta.uz/en/2024/11/26/domestic-violence.
8. Uzbekistan's strides against gender-based violence // Equality Now, 08.06.2023. – https://equalitynow.org/news_and_insights/uzbekistans-strides-against-gender-based-violence-strengthened-protections-and-the-path-to-further-reforms.
9. Senate approves amendments on domestic violence against children // Gazeta.uz, 28.09.2024. – https://gazeta.uz/en/2024/09/28/domestic-violence.
10. Uzbekistan introduces protection orders for child victims of abuse // Qalampir.uz, 16.11.2024. – https://www.qalampir.uz/en/news/zuravonlikdan-zhabrlangan-bolalarga-%D2%B3imoya-orderi-beriladi-109901.

11. Uzbekistan prosecutes over 6,000 people for harassment and domestic violence in H1 2025 // Kun.uz, 05.08.2025. – https://kun.uz/en/news/2025/08/05/uzbekistan-prosecutes-over-6000-people-for-harassment-and-domestic-violence-in-h1-2025.
12. Ўзбекистон Республикасининг «Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни, 02.09.2019, ЎРҚ-561.